

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA FRAZELOGIYANING O'QITISH USULLARI

Xonimqulova Oydin Baxriddin qizi

ToshDO'TAU OTAT yo'nalishi 3-kurs talabasi

oydinxonimqulova555@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada turk va o'zbek tillarida frazeologiyaning o'rni, ahamiyati, xususiyatlari hamda uni o'qitish usullari tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar til boyligini oshirish bilan birga, o'quvchilarda obrazli fikrlashni shakllantirish, milliy-madaniy merosni o'zlashtirish kabi muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada frazeologik birliklarni o'rgatish jarayonida samarali va innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Frazeologizm, tilshunoslik, turg'un birikmalar, iboralar, til boyligi, ta'lim, obrazli fikrlash, madaniy meros, o'qitish usullari.

Annotation: This article examines the role, significance, and characteristics of phraseology in the Turkish and Uzbek languages, as well as the methods of teaching it. Phraseological units not only enrich the language but also contribute to the development of students' figurative thinking and assimilation of national and cultural heritage. The article substantiates the necessity of using effective and innovative approaches in the process of teaching phraseological expressions.

Keywords: phraseology, linguistics, fixed expressions, idioms, language richness, education, figurative thinking, cultural heritage, teaching methods.

Frazeologik birliklar – bu ma'nosi bir butunlikda anglashiladigan, leksik birligi buzilmaydigan va turli obrazli mazmunlar hosil qiluvchi so'z birikmalaridir. Masalan, “tilini tiyish”, “ko'ngli to'lish”, “oyog'ini qo'lidan uzmoq” kabi iboralar xalq tilining boyligini ko'rsatadi. Bunday iboralar yordamida o'quvchilar xalqning turmush tarzi, odatlari va qadriyatlari bilan yaqindan tanishadi. Shu sababdan, frazeologik birliklarni o'rgatish orqali o'quvchilar tilning keng imkoniyatlarini anglash va muloqotda foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Frazeologik birliklarni o'rgatish jarayonida o'quvchilarga nafaqat ularning ma'nosini, balki qaysi sharoitda qo'llashni, ulardan qanday obraz yaratish mumkinligini o'rgatish muhimdir. Bu esa til o'rganuvchiga yanada jonli va tabiiy muloqot olib borish imkonini beradi. Shu bilan birga frazeologik birliklar ta'lim jarayonida ko'proq e'tibor qaratiladigan mavzulardan biridir, chunki ular tilni yanada rang-barang va tushunarli qiladi.

Bugungi kunda tilshunoslikda Frazeologiyaning tutgan o'rni juda katta. Frazeologiya - tilshunoslikning turli xil to'plamli iboralarni o'rganadigan bo'limi bo'lib, ular so'zlar kabi har xil narsa va hodisalarni nomlaydi va tilshunoslikning

tilning frazeologik tarkibini, uning hozirgi holatini va tarixini o'rganadi. Frazeologiya iborasini ko'plab tillarda ushratishimiz mumkin. O'zbek tilida "frazeologizm, frazeologiya, ibora, turg'un birikma, frazeologik birikma", turk tilida "ifadeler, tabir, ibare, ifade etmek, deyim, kararlı bileşik", rus tilida "фразеологизм" deb nomlanadi. Iboralar, so'z uyushmalari, turg'un birikmalar bo'lib frazeologiyada ular tuzilishi va ma'no jihatdan o'rganiladi.

Frazeologiya har qanday til lug'atining eng jonli, yorqin va o'ziga xos qismidir. Turk tilidagi frazeologiyalarning aksariyati turli funksional uslublarga tegishli va ekspressiv rangga ega. Turk tilida frazeologiya "ifade" deb ham yuritiladi. Barcha frazeologik birliklar milliy o'ziga xosligi bilan ajralib turadi va kontekstda ekspressiv ma'no kasb eta oladi. Frazeologiya dunyodagi har qanday tilning ajralmas qismi hisoblanadi. Frazeologik birliklar va frazeologik birikmalar turk xalqining ko'p asrlik tarixini, madaniyati, turmush tarzi va an'alarining o'ziga xosligini aks ettiradi. Masalan: o'zbek tilida "aqli kirdi, bag'ri tosh, bel bog'ladi, boshi aylandi", turk tilida esa "Aklı başından gitmişti, göğsü ağırlaşmıştı, sırtı tutulmuştu, başı dönüyordu." kabi iboralarni ko'rishimiz mumkin. Frazeologik birliklar turk tilining yuqori informativ birliklari hisoblanadi.

Turk tili xalqaro til bo'lib, u adabiyotda, gazetalarda, filmlarda, radio va televidenie dasturlarida, shuningdek, ona tilida so'zlashuvchilarning kundalik muloqotida doimiy ravishda uchraydigan idiomatik iboralar, maqol va maqollarga juda boy. Turk tilidagi frazeologiyalar juda xilma-xildir, turk tilini o'rganuvchilar uchun juda qiyin. Chunki ayrim frazeologiyalarning tarjimai to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinadi, ba'zilar esa unday emas.

№	O'zbek tili	Turk tili
1	Biror bir kishidan xafa bo'lmoq, dili og'rimoq	Gönül koymak
2	biror qiyinchilikka chidamoq, qiyinchiliklarni yengib o'tish.	Göğüs germek
3	Birinchi tug'ilgan farzand. Bir insonning sevgan ilk insoni, birinchi muhabbati.	Ilk göz ağrısı
4	Sovuqqonli – osonlikcha g'azablanmaydigan, havotirga, hayajonga tez berilmaydigan, sovuq qonli.	Soğukkanlı – kolayca öfke, telaş, heyecane kapılmayan, serin kanlı.
5	Tuya ko'rdingmi? (birovning molini, pulini o'zlashtirmoq)	Deve yapmak

Turk va o'zbek tillari qanchalik bir-biriga yaqin, qanchalik bir-biriga o'xshash bo'lmasin, ularning juda ko'p farqli tomonlari, o'quvchini adashtirishi mumkin bo'lgan juda ko'p jihatlari bor. Ayni shunday murakkab jihatlari bu ikki tilni ham qiyosiy ham alohida tadqiq qilinishi lozimligini ko'rsatadi.

Tilni biz ummonga o'xshatamiz. Darhaqiqat, har bir til dengiz misoli jilolanadi. Dengizning har bir tomchisi kabi tilning ham o'ziga xos xususiyatlari juda ko'pdir.

Turk tili darslarining boshidanoq, uning bamisoli to'liqlanib turgan dengizga o'xshashligini aytamiz. Til o'rganishning ilk kunlari dengizning sayoz yeriga o'xshash oson bo'ladi, lekin suzishni bilmasa u g'arq qilganidek, tilni ham chuqur o'rganmasa unda ham "g'arq" bo'lish turgan gap.

Turk tilidagi juda ko'p so'zlar yozilishi va o'qilishi jihatidan o'zbek tiliga o'xshashdir. Bularning bir qancha qismi ma'no jihatidan o'zbek tili bilan bir xil bo'lsada, juda ko'p qismining ma'nosi umuman farqlidir. Bunday so'zlarni "aldoqchi so'zlar" deb ham ataladi. Turk tili bo'yicha mutaxassis, olim, Berdaq Yusuf shunday so'zlar bo'yicha alohida lug'at tayyorlab, uni "aldoqchi so'zlar lug'ati" deb nomlagan. Shunday so'zlar bilan bir qatorda aytilishi bir, ma'nosi farqli bo'lgan iboralar ham talaygina.

Shubhasiz, inson chet tili bilan tanishish, uni o'zlashtirish, o'rganish bilan bir vaqtda yangi milliy madaniyatga kirib boradi, o'rganilayotgan tilda saqlanayotgan ulkan ma'naviy boylikni oladi. Xususan, chet tilini, bu holda turk tilini o'rganayotgan maktab o'quvchisi yoki talaba Turkiya xalqining milliy madaniyati va tarixiga qo'shilish uchun yuqori imkoniyatga ega bo'ladi.

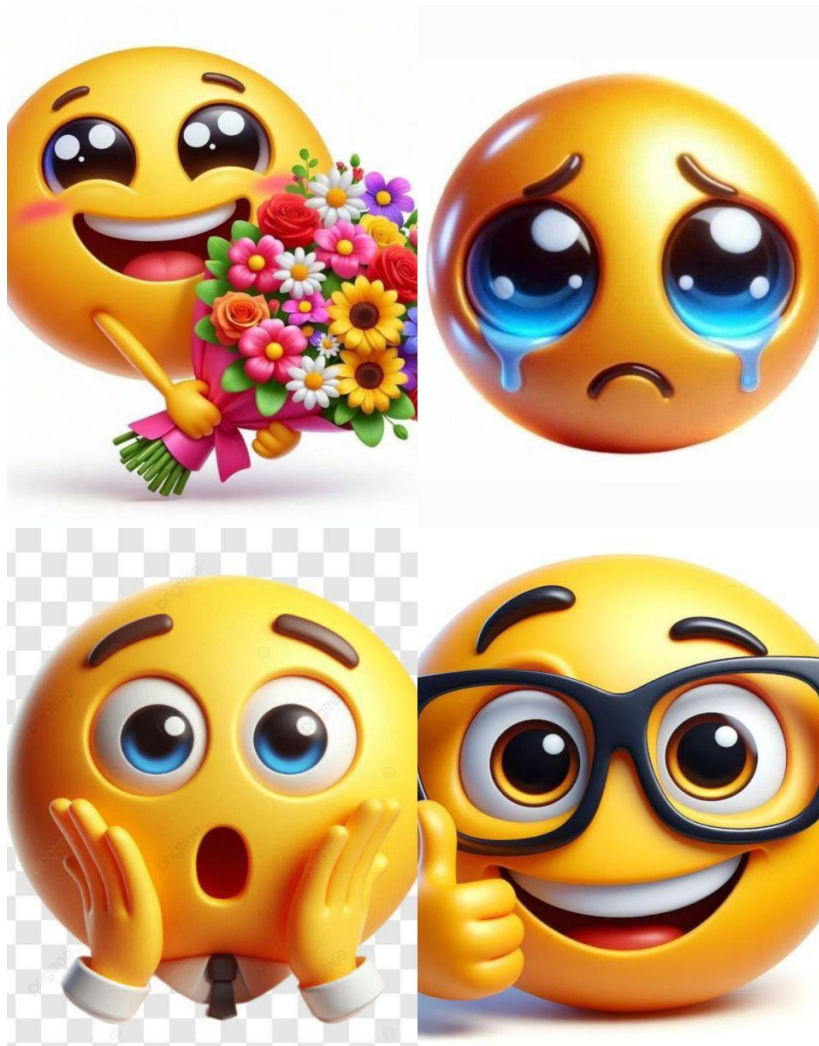
Har bir turk tili o'qituvchisi frazeologik birliklarni har xil usullar bilan tushuntiradi. Masalan, rasmlar bilan, hayotiy misollar bilan, adabiy kitoblarda uchrab turadigan iboralar bilan qiziqarli va mazmunli tushuntirishga harakat qiladi. Shubhasiz, o'qituvchilar bu borada ko'p izlanish va mehnat qilish talab etiladi.

Frazeologik iboralarni yozma ravishda emas, balki og'zaki shaklda o'rgatish va o'quvchilarga ularning rasmiy emas, qanday qilib suhbat ekanligini tushuntirish. O'quvchilarga frazeologik birliklarni turk tilida so'zlashuv nutqida qo'llanishini tushunishga yordam berish uchun dialogda mashq qilish katta yordam beradi. Faqat frazeologik birliklarning uzun ro'yxatini tarqatmang. 5–10 ta frazeologik birlikdan (yoki undan kam!) iborat kichik tanlovni taqdim etishga ishonch hosil qiling va ularning har birini tushuntirish. Iboralarni qo'llash orqali o'quvchilarning nutq qobiliyatlari oshadi. Tadqiqotimizning o'ziga xos hissasi - frazeologik birliklar orqali nutq ko'nikmalarini yaxshilash yondashuvini ishlab chiqish, shuningdek, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishdir. Hozirgi kunda o'quvchilarni o'qitish va o'rganishda lug'atni o'rgatish, ayniqsa, so'nggi yillarda muhim ahamiyatga ega.

Frazeologik birliklarni o'zbek va turk tillarida o'rgatishning eng yaxshi usullarini ko'rib chiqamiz:

1.Mavzudan foydalanish. Frazelogik birliklarni o'rgatishning ajoyib usuli bu mavzudan foydalanishdir. Turk tilidagi aksariyat frazeologizmlar tematik guruhga kiradi. Masalan, siz ob-havo bilan bog'liq barcha iboralardan foydalanishingiz yoki sportga, hayvonlarga oid iboralarni , oziq-ovqat iboralarini o'rgatishingiz mumkin. Frazelogiyani o'rgatishda umumiy mavzudan foydalanish orqali o'quvchilar iboralarning ma'nolarini tushunishlari va o'xshash so'zlar qanday qilib juda boshqacha narsalarni anglatishini ko'rishlari osonroq bo'ladi.

2. Frazelogik birliklarni rasm bilan o'rgatish. Kontekstni tushuntirish uchun rasm bering. Agar siz frazeologik birliklarning so'zma-so'z ma'nosini hazil bilan ko'rsatadigan tasvirni ko'rsatsangiz, bu yaxshi ishlaydi. Bu o'quvchilarni kuldiradi, balki ularga ibora nimani anglatishini tushunishga yoki taxmin qilishga yordam beradi. Frazelogik iboralar rang-barang tasvirlar bilan to'la bo'lib, karta yoki fotosurat uchun juda mos keladi. O'quvchilaringizga rasmni ko'rsating va ular frazeologik birliklarning ma'nosini taxmin qilishlarini so'rang. Masalan: juda baxtli inson rasmini yoki juda xafa bo'lgan inson rasmni ko'rsating va bunga qanday frazeologik iboralar mos kelishini so'rang.

3. Dialoglarni taqdim etish uchun kichik guruhlardan foydalanish.

Bunda dialog yozish va o'qishda rol o'ynash katta yordam beradi. Dialoglar o'quvchilarga oddiy suhbatni mashq qilishlari uchun vaziyatlarni taqdim etishi va o'quvchilarga kontekstda asosiy nutq qobiliyatlari bilan keng amaliyotni taklif qilishi mumkin. Birinchidan, dialoglar qisqa o'yinlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin va o'quvchilar shunchaki ovoz chiqarib o'qish uchun emas, balki harakat qilishlari uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, o'quvchilar yozadigan dialoglar barcha darajadagi asosiy muloqot vazifasini bajaradi. O'quvchilarni kundalik muloqotlarda rol o'ynash uchun juftlarga joylashtirish turli yoshdagi va darajadagi og'zaki nutq amaliyotining samarali usuli hisoblanadi. Bundan tashqari, o'quvchilar hamkorlikda faoliyat ko'rsatilsa, yaxshiroq o'rganadilar, chunki ular tengdoshlari bilan muloqot qilishlari va o'rganishda qiziqarli bo'lishlari mumkin.

Masalan, *hayollar olamida yash yashash* yoki *dami ichiga tushmoq* kabi frazeologik iboralarga o'quvchilarga kichik dialog tuzish topshirig'ini bering va natijada bu usul o'quvchilarga rol o'yinlar va dialoglar orqali bu iboralarni yod olish juda oson bo'ladi.

4. Taxmin qilish o'yini. Taxtaga bitta mavzuga taalluqli uch yoki to'rtta frazeologik iboralarni yozing. (masalan, hayvonlar, tana a'zolari). O'quvchilar frazeologik birliklarning ma'nosini taxmin qila oladimi yoki yo'qmi, ularni guruhlariga bo'ling. Sinf xonangizni aylanib chiqing va to'g'ri ta'rif uchun ularning javoblarini tekshiring. Keyin frazeologik birliklarning ma'nolarini sinfingiz bilan o'rtoqlashing va ularga kontekstda misol keltiring. Ikkinchi mavzu atrofidagi boshqa iboralar guruhiga o'ting. Faoliyatni takrorlang. O'n ballga birinchi bo'lib erishgan jamoa o'yinda g'alaba qozonadi.

5. "Juftini toping" o'yini. Bunda o'qituvchi o'quvchilarni ikki guruhga bo'ladi va taxtaga frazeologik iboralarning boshini yozadi. O'quvchilar darhol iboralarning izini yakunlash kerak bo'ladi.

Masalan: *O'zbek tilida:*

- dunyoni suv bossa
- es-hushini
- bir yoqadan

Turk tilida:

- Dünya sular altında kalsa.....
- akli başına.....
- birinin yolundan

6. Sinonim so'zlardan topish o'yini. Bunda o'qituvchi frazeologik iboralar yozilgan kartoshkalarni har guruhdan bir o'quvchiga beradi va ular o'zining guruhiga shu iborani sinonim gaplar bilan tushuntiradi va boshqa o'quvchilar shu sinonimlarning mos frazeologik iborasini topish kerak.

Masalan:

- ❖ qo'rquv, hech narsa deyolmay, tili aylanmay –nafasi ichiga tushmoq

- ❖ nihoyatda xursand, juda baxtli, kayfiyati zo‘r- og‘zi qulog‘ida
- ❖ bo‘rttirib ko‘rsatmoq- pashshadan fil yasamoq.

Bunda o‘quvchilar tez fikrlash , tez o‘ylash va tez gapirish xususiyatlarini rivojlantiradi va dars ham qiziqarli o‘tadi.

7. Frazelogik iboralarga gaplar tuzish. O‘quvchilar ikki guruhga ajratiladi va darslarda o‘tilgan iboralarga gaplar tuzish vazifasi beriladi.

Masalan: O‘zbek tilida:

- Singlim labi labiga tegmay, kelgan mehmonlarga gap bermay faqat o‘zi gapirdi.

- Yulduz qalbi pok, qo‘li ochiq qiz.
- Salimning ko‘chaga chiqishga oyog‘i tortmadi.
- Opa-singillarning oralaridan qil ham o‘tmas edi.

Turk tilida:

- Kız kardeşim ağzı durmaksızın konuştu, gelen misafirlere hiç söz hakkı vermedi.

- Yulduz, kalbi temiz, eli açık bir kız.
- Salim’in dışarı çıkmaya gönlü olmadı.
- Ablayla kız kardeşin arası o kadar iyiydi ki, aralarından iğne bile geçmezdi.

Qaysi guruh ko‘p gaplar tuzgan bo‘lsa , shu guruhga ko‘p ball beriladi. Bu usul o‘quvchilarning fikrlashini yaxshi rivojlantiradi va iboralarni oson yod olishadi.

Shuningdek, o‘quvchilarga ko‘proq xorijiy kitoblar, badiiy asarlarni o‘qish juda katta samara beradi, sababi kitoblar orqali ham o‘quvchilar frazeologik iboralarni tez o‘rganishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, frazeologik iboralarni o‘qitish oson ish emas va bu o‘qituvchilardan katta mehnatni va o‘z ustida izlanishni talab qiladi. Yuqorida keltirilgan frazeologiyani o‘qitish usullari o‘qituvchilarga yordam beradi deb ishonaman. Tarjimada xatolar istar filmlar tarjimasida, istar badiiy adabiyot tarjimalarida bo‘lsin ma’noning o‘zgarib ketishiga, noto‘g‘ri fikrga olib keladi. Shuning uchun iboralarning asl ma’nosini va uning qo‘llanish darajasini yaxshi anglab yetib, keyingina ulardan foydalansak maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Ermekbayeva A. Sh, Toknazar, P.P Frazelogik birliklardan foydalanishning dolzarbligi va uni o‘qitishning eng yaxshi usullari / Molodoy uchenyy. — 2019.
2. Aksoy O. Atasözleri va Deyimler sözlüğü. İstanbul, İnkilap Yayınevi.- 1994.
3. Berdak, Y. Turkcha – o‘zbekcha «aldogchi» so‘zlar lug‘ati. Türkçe-Özbekçe Sesteş Kelimeler Sözlüğü. Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti. 2009.
4. Hamidov X. X. Turk frazeologiya masalalari. -Toshkent: TDSHI. 2019 y.
5. O‘zbekcha-turkcha, turkcha-o‘zbekcha izohli lug‘at. - Toshkent: 1997.
6. Büyük Türkçe-Rusça Sözlük. - Moskva: “Russkiy yazık”, 1977
7. www.türkçe deyimler sözlüğü. Cümle ve örnekleri.